

УДК 159.9:[376.017:331.54]

Тетяна Дмитрівна Кочубей,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-9104-8442
udpu_tania@ukr.net

Марина Сергіївна Міщенко,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0003-0739-0497
mishch.marina@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

В статті обґрунтовується актуальність дослідження проблеми особистісного і професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами. Проаналізовано ступінь розробленості проблеми, представлено результати дослідження проблеми професійного самовизначення старшокласників в умовах інклюзивної освіти. Метою статті є вивчення психологічних особливостей вибору професії старшокласниками з особливими освітніми потребами. Методи дослідження: теоретичні – аналіз психолого-педагогічних джерел з досліджуваної проблематики, узагальнення та систематизація даних щодо вибору професії старшокласниками з особливими освітніми потребами; емпіричні – методика «Мотиви вибору професії», «Опитувальник для виявлення готовності школярів до вибору професії» (В. Б. Успенський) і методика «Готовність до вибору професії» (адаптація А. П. Чернявської). У дослідженні взяли участь 25 старшокласників з особливими освітніми потребами і 25 учнів старших класів, які не мають проблем зі здоров'ям.

Ключові слова: старшокласники, профорієнтація, особливі освітні потреби, інклюзивна освіта, юнацький вік, мотиви.

Tetiana Kochubei,
Doctor of Pedagogical Sciences,
professor of the department of
Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University
ORCID: 0000-0002-9104-8442
udpu_tania@ukr.net

*Maryna Mishchenko,
PhD of Psychological,
Associate Professor
of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0739-0497
mishch.marina@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CHOICE OF PROFESSION BY SENIOR GRADE STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article substantiates the relevance of the study of the problem of personal and professional self-determination of high school students with special educational needs. The degree of elaboration of the problem is analyzed, the results of research of the problem of professional self – determination of senior pupils in the conditions of inclusive education are presented. The aim of the article is to study the psychological features of the choice of profession by high school students with special educational needs. Research methods: theoretical – analysis of psychological and pedagogical sources on the researched problems, generalization and systematization of data on the choice of profession of high school students with special educational needs; empirical – the method «Motives for choosing a profession», «Questionnaire to identify the readiness of students to choose a profession» (VB Uspensky) and the method «Readiness to choose a profession» (adaptation of AP Chernyavskaya). The study involved 25 high school students with special educational needs and 25 high school students who do not have health problems.

The results of the study showed that high school students with special educational needs who study in an inclusive education have a well-developed need to choose a profession. Characteristically, most of them have a clear idea that they are going to realize their potential in the professional sphere. Professional self-determination of children with special educational needs should be carried out comprehensively, involving various specialists and parents in this process. It is necessary to adjust the professional plans of high school students with special educational needs according to their abilities throughout the career guidance period. The task of the career counselor is to establish the most appropriate for people with special educational needs types of work corresponding to their knowledge and skills. Career guidance should take into account the personal wishes of each person and be based on the most careful assessment of professional aptitudes and, of course, the medical diagnosis of the subject of professional choice.

Key words: *high school students, vocational guidance, special educational needs, inclusive education, adolescence, motives.*

У процесі реалізації вимог, які висуваються до загальноосвітніх навчальних закладів активізується розробка наукових і практичних проблем профорієнтації. Самовизначення дітей з особливими освітніми потребами вочевидь диктується змінами, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, а саме, у проголошені іншого відношення в суспільстві до осіб з інвалідністю, реалізації їх особистісного і професійного потенціалу в найбільш повній мірі.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що вибір професії має вагомe значення для розвитку особистості людини, визначає її життєвий шлях. Вибір професії і працевлаштування людей з інвалідністю у нашій країні відносно вузький і обмежений, але маємо певні управлінські рішення держави в цьому напрямку, зокрема схвалено Кабінетом Міністрів України Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (від 14 квітня 2021 р. № 366-р), а саме Напрямок 5. Освітня безбар'єрність, який полягає у створенні рівних можливостей та вільного доступу до освіти, зокрема освіти протягом життя, а також здобуття іншої професії, підвищення кваліфікації та опанування додаткових компетентностей [1].

В даний час актуалізується проблема професійного самовизначення осіб з особливими освітніми потребами. Особистісне та професійне самовизначення в ранній

юності, на яку припадає період навчання в старших класах, – ключовий етап життя людини. Від того, наскільки осмислено і адекватно буде зроблений вибір на цей період, багато в чому залежить вся майбутня доля. Соціальна ситуація розвитку в ранній юності – «поріг» самостійного життя. Головним виміром життєвого обрію стає майбутнє, причому важливим є не тільки кінцевий результат, а й способи і шляхи його досягнення. Саме в цьому віці вирішується завдання становлення людини як суб'єкта власного розвитку [3], формується психологічна готовність до самовизначення – особистісна та професійна (І. В. Дубровіна) [2]. Саме тому І. В. Шаповаленко називає попереднє самовизначення, побудова життєвих планів на майбутнє центральним психологічним новоутворенням юнацького віку.

Метою статті є вивчення психологічних особливостей вибору професії старшокласниками з особливими освітніми потребами.

Інклюзивна освіта – це такий процес навчання і виховання, при якому всі діти, незалежно від їх фізичних, психічних, інтелектуальних та інших особливостей, включені в загальну систему освіти і навчаються разом зі своїми однолітками без інвалідності в одних і тих же загальноосвітніх школах, які враховують їх особливі освітні потреби і надають необхідну спеціальну підтримку. У дітей з особливими освітніми потребами в силу їх особливостей виникають різні перешкоди в адекватному виборі професії та здатності до праці.

Юнацький вік активізує пошук особистісної ідентичності (Е. Еріксон), вибудовування життєвої перспективи, розвиток самосвідомості і особистості (Л. С. Виготський), вироблення ціннісних орієнтацій. Формується світогляд і узагальнене ставлення до життя (С. Л. Рубінштейн), які актуалізують проблему сенсу людського життя взагалі і сенсу власного життя [3].

Перехід до юнацького віку знаменується початком становлення людини як суб'єкта власного розвитку, провідною діяльністю в юнацтві стає професійне самовизначення, яке розвивається на основі особистісної, і навчально-професійної діяльності як практичної реалізації результатів самовизначення.

У сучасній психології вже давно відбулася зміна парадигми з профорієнтації як діяльності психологів та педагогів, спрямованої на об'єкт – на парадигму професійного самовизначення, де провідна роль віддається самому об'єкту, а роль фахівців полягає в активізації і підтримці власної активності самовизначення особистості.

Актуальність проведеного дослідження обумовлена також наявністю в суспільстві низки різноспрямованих тенденцій по відношенню до людей, що мають інвалідність, які створюють специфічні умови для їх особистісного та професійного самовизначення в старшому шкільному віці.

У дослідженні взяли участь 25 старшокласників з особливими освітніми потребами і 25 учнів старших класів, які не мають проблем зі здоров'ям.

Для визначення мотивації вибору старшокласниками професії була використана методика «Мотиви вибору професії», що дозволяє визначити, чому обирається та чи інша професія, і передбачити, наскільки успішно старшокласник зможе освоїти, відповідально ставитися і відповідно з яким ентузіазмом займатися трудовою діяльністю, а також «Опитувальник для виявлення готовності школярів до вибору професії» (В. Б. Успенський) і методика «Готовність до вибору професії» (адаптація А. П. Чернявської), спрямована на визначення свободи і ступеня самостійності, автономності у виборі професії, що є показником рівня активізації професійного самовизначення старшокласника.

В процесі дослідження був зроблений висновок про те, що проблема професійного самовизначення сучасних школярів, як з інвалідністю, так і без неї, досить актуальна і

значима. Так, при вивченні мотивів вибору професії серед усіх учасників експерименту була виявлена схильність до зовнішніх мотивів, під якими маються на увазі заробіток, прагнення до престижу, боязнь осуду, невдачі, а також впливу на особистість шляхом тиску, критики – 48 %.

Схильність до внутрішніх мотивів вибору професії продемонстрували 16 % випробовуваних, тобто для них найбільш значущим при виборі професії надається перевага особистісним та суспільним потребам враховуючи легкість та комфорт від трудової діяльності, при цьому особистість має можливість проявляти творчі здібності, комунікативні навички, розвивати критичне мислення, рухатися по кар'єрній сходинці.

І 36 % випробовуваних двох груп характеризують як особистість, мотиви якої ґрунтуються на матеріальне стимулювання, можливості просування по кар'єрі, схвалення колективу, престиж, тобто стимулах, які є рушійною силою викладатися максимально.

Результати дослідження рівня сформованості готовності до вибору професії у підлітків свідчать в цілому про те, що сучасні підлітки ще не здатні самостійно вибрати свою майбутню професію.

Так, 32 % випробовуваних від загального їх числа характеризуються неготовністю до вибору професії, 52 % – низьким рівнем сформованості такої готовності. Високим рівнем готовності до вибору професії характеризуються всього 4 % старшокласників без порушень стану здоров'я. 12 % старшокласників мають середній рівень готовності до вибору професії.

Готовність до вибору професії передбачає усвідомленість своїх здібностей, можливостей, інтересів і захоплень. Однак більшість випробовуваних все-таки не здатні адекватно оцінити свої життєві плани, не замислюються про свої життєві пріоритети і цінності.

На питання анкети «Чи вибрали Ви свою майбутню професію?» дали позитивну відповідь тільки 5 учнів з 25 старшокласників з особливими освітніми потребами, причому більшість з них уявляють свою майбутню професію тільки в рамках стереотипів.

Результати вивчення готовності старшокласників до вибору свого професійного шляху за допомогою методики А. П. Чернявської дозволили зробити наступні висновки. Сучасні старшокласники, які навчаються в умовах інклюзивної освіти, в середньому характеризуються низьким рівнем розуміння цілісності своєї особистості, відсутністю прагнення реалізувати свої можливості в практичних діях, низьким рівнем глибоких знань і навичок хоча б в одній області.

В середньому старшокласники як з обмеженими можливостями здоров'я, так і без обмежень продемонстрували низький рівень сформованості умінь прогнозувати своє професійне зростання, однорідність професійних уподобань.

Більшість старшокласників з особливими освітніми потребами характеризуються залежністю у виборі професії від батьків, від моди, престижу, друзів, низьким рівнем усвідомлення свого власного «Я», нездатністю самостійно приймати рішення в питаннях вибору професії.

Ті ж, низькі показники були зафіксовані і за шкалою опитувальника «Інформованість», незважаючи на те, що передбачається, що великий обсяг інформації про світ професій в цілому повинні мати вже учні четвертого класу. Однак, за результатами нашого дослідження, можна говорити про те, що багато старшокласників недостатньо проінформовані про деякі професії або групи професій. Старшокласники не обізнані про фізичні і соціально-економічні умови роботи за професією, про вимоги професії до людини (психофізіологічні якості), вимоги до рівня освіти, перспективи професійного росту.

Автономність і самостійність людини, як відомо, є важливою умовою розвитку відповідального ставлення особистості до власних вчинків і прогнозування їх наслідків. Для того, щоб приймати ефективні рішення, що враховують всі фактори ситуації і її перспективи, важлива наявність певних якостей, здібностей, знань і навичок.

Шкала «прийняття рішення» оцінює рівень розвитку таких якостей, як допитливість, цікавість, передбачення, рішучість, вміння розділяти авторитети і відповідальність. В цілому за даною шкалою також були зафіксовані недостатньо високі показники в обидвох групах, що може свідчити про низький рівень професійного самовизначення старшокласників.

Оцінка часової перспективи (шкала «Планування») також була досить низькою. Однак за цією шкалою були зафіксовані достовірно значимі відмінності в показниках, отриманих в групі старшокласників з особливими освітніми потребами та в групі учнів старших класів без інвалідності. Разом з тим, за результатами нашого дослідження, старшокласники з особливими освітніми потребами, які навчаються в умовах інклюзивної освіти, мають досить розвинену потребу у виборі професії. Характерно, що більшість з них мають чітке уявлення про те, що свої можливості вони збираються реалізовувати саме в професійній сфері.

Потреба і певне уявлення про професії, сформовані стереотипи, несамостійність вибору, відсутність автономності, рішучості, неадекватні мрії про професію, про своє майбутнє життя – все це характерно для старшокласників з особливими освітніми потребами. У більшості випадків вони не обізнані про світ професій, про те, які вимоги пред'являє професія до людини, про необхідні знання, уміння і навички для оволодіння певною професією.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей вибору професії у старшокласників з особливими освітніми потребами включених в інклюзивну освіту та отримані результати дослідження можна успішно використовувати в профорієнтаційній роботі та професійному консультуванні для допомоги вибору професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n10> (дата звернення: 13.04.2021).
2. Практическая психология образования / Под ред. И. В. Дубровиной. М. : Питер, 2009. С. 938–400.
3. Шаповаленко И. В. Психология развития и возрастная психология. М.: Юрайт, 2012.

REFERENCES

1. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 2021 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n10> [in Ukrainian].
2. Dubrovina, I. V. (Ed.) (2009). Prakticheskaya psihologiya obrazovaniya. M. : Piter [in Russian].
3. Shapovalenko, I. V. (2012). Psihologiya razvitiya i vozrastnaya psihologiya. M.: Yurayt [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Кочубей Т. Д., Міщенко М. С. Психологічні особливості вибору професії старшокласниками з особливими освітніми потребами. *Психологічний журнал*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. Вип. 7. С. 46–50.